

JEDINSTVO EUROPE I MARKO MARULIĆ

0. Uvod

U poruci upućenoj sudionicima znanstvenog skupa o Maruliću, a održanog u Rimu u rujnu 1998., papa Ivan Pavao II. je izrazio vlastito zadovoljstvo što se u osvit trećeg tisućljeća potiče novi kršćanski humanizam. U vremenu sve manjeg značenja, da ne kažemo nestajanja kršćanske kulture iz javnog života suvremene Europe, Sveti je Otac sve pozvao na otkrivanje lika Marka Marulića, «plemenitog lika eklektičke osobnosti, svjedoka duboke i istinske duhovnosti» kako bi se time pomoglo obnovi i učvršćenju zauzimanja «za obnovu evangelizacije kulture u sadašnjem društvu».¹ Za Svetu Stolicu Marulić se predstavlja kao istinska paradigma čovjeka kulture za Europu trećeg tisućljeća, budući da se je pokazao kao onaj koji je predložio i u vlastiti život ugradio kulturalnu kreativnost obilježenu evanđeljem.

Održavanje rimskog i splitskog dijela znanstvenog skupa posvećenog splitskom humanisti dijelom se je poklapalo s održavanjem biskupske sinode za Crkvu u Europi. Plod zasjedanja biskupske sinode za Europu jest dokument Ivana Pavla II., *Ecclesia in Europa*, postsinodalna pobudnica o Crkvi u Europi (Roma 2003.). Riječ je o programatskom dokumentu koji u šest poglavlja govori o Isusu Kristu kao nadi Europe, a u konačnici dokument je poziv Europi da otkrije svoje kršćanske korijene, tj. da se vrati samoj sebi.

U ovom našem izlaganju želimo poći upravo s tog stajališta. Naime, progovoriti o povijesti Europe, o njezinim kršćanskim korijenima, o njezinu značenju za svjetsku civilizaciju te potom vidjeti kako je Marulić doživljavao Europu svojeg vremena te ima li njegova poruka kakvo značenje za nas danas. Naše se izlaganje u biti nastavlja na zanimljivo izlaganje koje je na skupu iz 2005. održao mr. B. Jozić.²

1. Europa i njezini korijeni

Što je Europa? Gdje počinje, a gdje završava? Ova, naizgled jednostavna i obična pitanja, tek što ih se postavi postaju problematična jer na njih nije tako jednostavno odgovoriti. Primjerice, zemljopisno se možemo pitati gdje nestaju granice Europe na jugu naroda i država nastalih raspadom Sovjetskog Saveza, ili, koji otoci na Atlantiku pripadaju Europi, a koji ne. Zašto se Sibir ne ubraja u europsko područje, ako u njemu žive stanovnici čiji je način mišljenja i življenja posve europski? Iz ovih pitanja postaje jasno da je Europa tek drugotno zemljopisni pojam te da je valja promatrati s drugog gledišta, naime kulturalnog i povijesnog. Za istinsko razumijevanje Europe nužno je, smatra engleski povjesničar Christopher Dawson, «znatno više pozornosti posvetiti proučavanju vjerskoga razvitka jer je upravo u vjeri Europa pronašla svoj izvorni temelj jedinstva».³ Ivan Pavao II., u pobudnici *Ecclesia in Europa*, veli da «više nego kao zemljopisno područje Europa se može okvalificirati kao 'pretežno kulturni i povijesni pojam, koji obilježava zbilju nastalu kao Kontinent zahvaljujući i ujediniteljskoj snazi kršćanstva, koje je znalo međusobno integrirati

¹ Navod preuzet iz: P. I a c o b o n e, „Intervento conclusivo al convegno: 'Marco Marulić poeta croato e umanista cattolico: una proposta per l'Europa del terzo millennio'“, u: *Colloquia Maruliana IX*, str. 486.

² Usp. B. J o z i ć, „Vizija ujedinjene Europe u pripadnika splitskoga humanističkog kruga“, u: *Colloquia Maruliana XV* (2006.), str. 199-208.

³ Ch. D a w s o n, *Razumijevanje Europe*, Verbum, Split, 2002., str. 22; usp. također E. M o r i n, *Kako misliti Europu*, Svjetlost, Sarajevo 1989.

različite narode i kulture».⁴ Kako se je dakle razvija Europa te koliki je doprinos u oblikovanju Europe pružilo kršćanstvo?

U govoru o postanku Europe valja se vratiti na njezine grčke korijene. Čini se da je povjesničar Herodot prvi koji poznaje Europu kao zemljopisni pojam, razlikujući je od Azije u kojoj žive barbarski narodi.⁵ Grci su se doživljavali superiornijima u odnosu na druge, barbarske narode. Razvojem svojih *polis*a, gradova-država, anticipirali su buduću europsku republikansku tendenciju, za razliku od azijskog despotizma. Tristotinjak godina, do 63. kad su Rimljani pokorili Malu Aziju, Europa je bila sažeta na svoju kolijevku, na Heladu. Grčke državnice i Rimsko Carstvo oblikovale su kontinent koji je postao temelj kasnije Europe, ali s potpuno drugačijim granicama. Naime, Rimsko je carstvo obuhvaćalo područja oko Sredozemlja koja su, zahvaljujući sustavu rimskih cesta, trgovini, kulturnim vezama i zajedničkom političkom sustavu, tvorila kontinent.⁶ Prodor islama u sedmome i početkom osmog stoljeća rascijepio je jedinstveno područje Sredozemlja na tri područja, na tri kontinenta: Europu, Afriku i Aziju.

Na zalazu Zapadnog Rimskog carstva na pozornicu povijesti stupa novi čimbenik koji će odrediti budućnost Europe, naime kršćanstvo. U početku progonjeno, potom tolerirano, kršćanstvo će napokon postati dominantna religija Rimskog Carstva kojoj će pripasti uloga vodstva u moralnom i društvenom životu. Rimski carevi napuštaju naslove vrhovnih svećenika, koji prelazi na Rimskog biskupa, kojem se postupno priznaje primat nad drugim biskupima, a glavni grad Carstva postaje središte kršćanstva. Carstvo se postupno raspada, a Crkva sve više organizira. Pred naletima novih, barbarskih naroda sa sjevera ruši se rimska civilizacija, a Crkva im ide ususret, nudeći im kršćanstvo te time iznova uspostavlja jedinstvo nove Europe, Europe novih mladih naroda. Crkva je osiguravala kontinuitet sa starim, rimskim poretom, budući da je u sebi asimilirala konstitutivne elemente tog poretka te ih je prenosila novim narodima Europe. Rimske vrline, pragmatični smisao, organizacijski genij, aktivnost, umijeće upravljanja ljudima dobivaju novi cilj, služenje Kraljevstvu Božjem na zemlji, a time postaju snaga koja će voditi sve većem jedinstvu Europe. Tako, na zalazu Rimskog Carstva Crkva se predstavlja kao jedina uistinu europska stvarnost, jedinstvena po jeziku koji govori i kojem poučava nove narode, tako da i sam jezik igra ulogu ujedinjenja europskih naroda koji tvore *christianitas* ili *universitas ecclesiae*.⁷ Kontinuitet koji je osigurala Crkva postao je i svjesni politički cilj kad je koncem 8. st., pod vodstvom Karla Velikog, dovršen proces utvrđivanja novog povijesnog identiteta. Tu se iznova, u novom značenju, pojavljuje drveno ime Europe: «Tom se riječju sada označavalo kraljevstvo Karla Velikog i njome je nova zajednica država ujedno izražavala svijest kontinuiteta i novosti kojom se predstavljala kao prava snaga budućnosti jer se u njoj vidio kontinuitet s dotadašnjom poviješću svijeta koja je u konačnici usidrena u onome što ostaje zauvijek».⁸ Uspostava franačkog kraljevstva kao nikada ugašena i sada

⁴ I v a n P a v a o II., *Ecclesia in Europa*, Verbum, Split 2003., br. 108, str. 98.

⁵ Usp. E. R o t a, „Europa. II. Storia“, u: *Enciclopedia cattolica V*, Ente per l'Enciclopedia cattolica e per il Libro cattolico, Città del Vaticano 1950., stp. 820.

⁶ Dawson piše da je «rimski duh u zapadnoj Europi izgradio civilizirano društvo koje, unatoč promjenama do kojih je došlo u kasnijim stoljećima, postoji i dan-danas, barem u Italiji, Galiji i Španjolskoj. To društveno uređenje omogućilo je prijenos i širenje helenske kulture... Posljednja usluga koju je Rimsko Carstvo učinilo razvitku zapadne kulture sadržana je u polaganju socioloških i pravnih temelja za novu vjersku zajednicu koja je imala svoju crkvenu hijerarhiju i svoje kanonsko pravo» (Nav. dj., str. 39).

⁷ Usp. E. R o t a, nav. dj., stp. 821-823.

⁸ J. R a t z i n g e r, *Europa. Njezini sadašnji i budući temelji*, Verbum, Split 2005., str. 13.

obnovljenoga Rimskoga Carstva znači zapravo odlučujući korak prema onome što mi danas nazivamo Europom. Iz karolinške jezgre zapadna se je kultura, tijekom naredna tri-četiri stoljeća, počela širiti u svim pravcima, pretvorivši tako Europu u središte svjetske kulture koja je svojim stvaralaštvom nadvisivala druge tada postojeće kulture. Tu je kulturu, smatra Ch. Dawson, nadahnjivalo karolinško «shvaćanje kršćanstva koje je u njemu vidjelo društveno jedinstvo, zajednicu kršćanskih naroda koja je istodobno obuhvaćala i nadilazila niže stvarnosti naroda, kraljevstva i grada. No, ovo shvaćanje više nije svoj glavni izraz nalazilo u univerzalnom carstvu, već u univerzalnom uređenju Crkve... Umjesto cara, glava kršćanskoga svijeta i vladar kršćanskih naroda postao je papa».⁹

U govoru o Europi ne može se zanemariti njezin drugi korijen, onaj istočni koji je imao vlastiti razvoj i vlastitu sudbinu. Bizant se je držao pravim Rimom (drugi Rim) te je tisuću godina nadživjelo Zapadno Carstvo na koje je, uostalom, polagalo trajno pravo. Istočno Rimsko Carstvo se je proširilo na sjever, prema slavenskim narodima, a od Zapadnog se je razlikovalo po drugačijem jeziku, drugačijem crkvenom ustrojstvu, drugačijem pismu te općenito po drugačijem mentalitetu.

Ako se nastanak Karolinškog kraljevstva te nastavak Rimskoga Carstva u Bizantu i njegova misija među slavenskim narodima, mogu smatrati istinskim temeljima današnjeg kontinenta Europe, početak modernoga doba donio je dramatične promjene za obje Europe. Riječ je o promjenama koje su pogodile samu bit Europe, ali su istodobno pogodile i njezine zemljopisne okvire. Naime, 1453. Turci su osvojili Carigrad te je time *europska kultura* Bizanta došla svome kraju. Posljedica tih promjena bilo je premještanje žarišta svjetske kulture prema Zapadu. Mjesto Grčke, kao najnaprednije europske zemlje u umjetnosti, obrazovanju i ekonomskom razvoju, vodeći je položaj preuzela Italija. Ipak, padom Carigrada, nije posve nestala bizantska baština. U Moskvi, trećem Rimu, uspostavlja se vlastiti patrijarhat te se na temelju ideje prenošenja carstva Rusija predstavlja kao preobraženo Sveto Carstvo, kao vlastiti oblik Europe koji ipak ostaje sjedinjen sa Zapadom te sve više na nj usmjeren.¹⁰

Napredovanje zapadne kulture u kasnom srednjem vijeku nepovoljno se odrazilo na jedinstvo srednjovjekovne karolinške kulture, utemeljene na savezu papinstva s pokretima obnove u Njemačkoj i Francuskoj. Naime, preporod mediteranske kulture razdvojio je Sjever i Jug Europe tako da je obnoviteljski duh, koji je na Sjeveru bio iznimno snažan, umjesto da bude saveznik papinstva, postao je njegov neprijatelj, a samo papinstvo se je previše talijaniziralo, istodobno postajući glavni zaštitnik nove humanističke kulture. Velik dio germanskog svijeta se odvaja od Rima. Teokratsko jedinstvo srednjovjekovnog kršćanstva se je raspalo, a Europa uskoro postaje zajednica suverenih država u kojima je svjetovna kneževska vlast ukinula ili barem oštro ograničila duhovnu vlast univerzalne Crkve.¹¹

Zanimljivu misao izriče kardinal Walter Kasper. Naime, postavlja dvije teze: Prva tvrdi da je kršćanstvo osnovni korijen Europe te bitno spada u europski identitet. Dovoljno je, veli, proći prostorom Europe, od Portugala do Estonije da bi se doznalo što povezuje različite europske narode: svugdje će se naći križ i katedrale u srcima

⁹ Ch. Dawson, nav. dj., str. 42.

¹⁰ Usp. J. Ratzinger, nav. dj., str. 16-17.

¹¹ Dawson smatra da je «s vjerskog stajališta, gubitak kršćanskog jedinstva bio tragedija od koje se kršćanstvo nikada nije oporavilo. No taj gubitak nije značio kraj jedinstva europske kulture jer je utjecaj nove humanističke kulture, koji se krajem petnaestoga i tijekom šesnaestog stoljeća iz Italije proširio i u druge dijelove Europe, uspostavilo intelektualno i umjetničko jedinstvo između dviju polovica podijeljenoga kršćanstva i među suverenim državama i narodima Europe» (Nav. dj., str. 44).

starih gradova. Uz ovu tezu dolazi i druga koja kaže da je kršćanstvo temelj ne samo jedinstva Europe, nego i njezine duboke razdijeljenosti. Istočno pravoslavno kršćanstvo, kao i latinsko-katoličko i evangeličko, svojim su različitim sustavima crkvenosti i dogmi doveli do različitih duhovnosti, kultura, mentaliteta i sredina, tj. samo je kršćanstvo prouzročilo duboke podjele europskog kontinenta.¹²

Važan doprinos oblikovanju europskog identiteta imalo je i otkriće Amerike koja postaje europska kolonija ili, bolje reći, proširena Europa na koju se prenosi postojeća europska podijeljenost i koja će, istodobno s previranjima u Europi u vrijeme Francuske revolucije, postati samostalni subjekt. Francuska je revolucija dovršila proces rastakanja srednjovjekovnog jedinstva jer je s njome razbijen i duhovni okvir unutar kojeg se je Europa oblikovala. Naime, prosvjetiteljstvo odbacuje sakralno utemeljenje povijesti i postojanja države. Povijest se više ne mjeri na temelju ideje o Bogu koja joj prethodi i koja je oblikuje; država se shvaća u čisto svjetovnim pojmovima i utemeljuje na razumnosti i htijenju građana. Ta je prosvjetiteljska racionalizacija svjesno protukršćanska, budući da je prosvjetiteljstvo započelo križarski rat protiv «mračnog fanatizma i praznovjerja» koje je vidjelo utjelovljenima u Crkvi i crkvenim redovima. Prvi put u povijesti nastaje čisto svjetovna država koja napušta božansko jamstvo i božansko utemeljenje političkog elementa držeći ih dijelom mitološke slike svijeta, a samoga Boga se proglašava privatnom stvari pojedinca. Religija i vjera u Boga pripadaju području osjećaja, a ne razuma. Bog prestaje imati važnost u javnom životu. U zapadnim romanskim zemljama to je kao posljedicu imalo duboki lom i podjelu na kršćane i laike, odnosno težnju za izgradnjom laicističke države koja svjesno odbacuje kršćanski svjetonazor.¹³

Dvadeseto je stoljeće vidjelo do sada najsnažnije rastakanje europske kulture koje se je očitovalo u dvama velikim ratovima te u pojavku velikih totalitarizama koji su srušili europsku zajednicu naroda te Europi oduzeli vodeću ulogu u svijetu. Od subjekta Europa postaje objekt međunarodne politike. Totalitarni sustavi shvaćaju povijest deterministički kao tijek nužnog napredovanja koji preko religioznog razdoblja i onog liberalnog dospijeva do apsolutnog i konačnog društva u kojemu će religija biti prevladana kao relikv prošlosti, a sreća će se postići zadovoljenjem materijalnih uvjeta. Duh nije drugo doli proizvod materije, moral je proizvod okolnosti te se mora definirati i primjenjivati u skladu s ciljevima društva. Drugim riječima, moralno je sve što potpomaže dolazak sretnog stanja. Tu se očito događa potpuno izokretanje vrijednosti na kojima je izgrađena Europa. U biti, riječ je o potpunom slomu cjelokupne moralne tradicije čovječanstva. Ako ne postoje vrijednosti neovisne o ciljevima napretka, u danom trenutku sve može biti dopušteno, pa čak i nužno, jer to zahtjeva napredak. Posljedica je očekivana: i sam čovjek postaje sredstvo, njime se može manipulirati, štoviše može ga se i proizvoditi.

Totalitarni sustavi su na sreću u Europi poraženi, ali su nažalost iza njihovih ruševina ostale brojne posljedice, koje i mi danas u Hrvatskoj veoma osjećamo. Često se zna reći da je komunizam propao zbog svoga lažnog gospodarskog dogmatizma, a zaboravlja se da je propao ponajprije zbog preziranja ljudskih prava, zbog podlaganja morala zahtjevima sustava i obećanjima sretnije budućnosti. Istinska propast koja je ostala na ruševinama komunizma nije gospodarske naravi, nego se sastoji u otvrdnuću duša, u uništenju moralne svijesti. Danas se u Europi ne osporava gospodarski slom

¹² Kardinal W. Kasper je spomenute misli izrekao na susretu koji se je održao u Rimu od 24.-27. siječnja 2006. u okviru priprema za Treći europski ekumenski skup koji je 2007. održan u Rumunjskoj (usp. „Izlaganje kardinala Waltera Kaspera o ekumenskoj situaciji u Europi“, u: *Vjesnik Splitsko-makarske nadbiskupije* /2007/ 1, str. 48-51).

¹³ Usp. J. R a t z i n g e r, nav. dj., str. 19-20.

komunizma, zbog kojega su stari komunisti vrlo brzo postali pobornici liberalnog gospodarstva. No, moralna i religiozna dimenzija problema svjesno se zaboravlja tako da se posljedice tog zaborava, smatra Ratzinger, osjećaju i danas: «Rastakanje najsigurnijih spoznaja o Bogu, o sebi samima i o svemiru, rastakanje svijesti o nedodirljivim moralnim vrijednostima još je uvijek i upravo sada iznova naš problem i može dovesti do samouništenja europske svijesti, što moramo početi promatrati... kao stvarnu opasnost».¹⁴ Drugim riječima u «Europi se je razvila kultura koja predstavlja apsolutno najdublju suprotnost ne samo kršćanstvu, nego i religioznim i moralnim tradicijama čovječanstva».¹⁵

Današnja Europa, upravo u vrijeme kad osnažuje i proširuje svoje ekonomsko i političko jedinstvo, pati od duboke krize vrijednota. Uz sav veliki ekonomski napredak, tehnološka i znanstvena dostignuća, suvremena Europa ostavlja dojam pomanjkanja svježih energija potrebnih za pružanje novih i dubljih razloga nade svojim građanima. Papa Ivan Pavao II., u spomenutoj pobudnici, sintetizira duhovno stanje suvremene Europe. Najprije upozorava na *pomračenje nade*, tj. na činjenicu da se brojne osobe doimlju zbunjenima, nesigurnima, beznadnima, a to stanje dijeli i nemali broj kršćana. Potom Papa podsjeća na gubitak kršćanskog pamćenja i naslijeđa, što je često popraćeno nekom vrstom praktičnog agnosticizma i religioznog indiferentizma, zbog čega mnogi Europljani ostavljaju dojam da žive bez duhovnih korijena, kao nasljednici koji su spiskali svoju baštinu koju im je povijest namrla. Gubitak pamćenja prati i strah od budućnosti koje se mnogi više boje nego što je žele. U zabrinjavajuće znakove Papa ubraja i unutarnju prazninu koja razdire mnoge osobe, kao i gubitak vjere u smisao života, drastično smanjenje nataliteta, opadanje zanimanja za svećenička zvanja i posvećeni život, teško donošenje životnih odluka. Na pozornicu života je stupila razmrmljenost postojanja, prevladava osjećaj osamljenosti, umnažaju se podjele i sukobi. U dubokoj krizi nalazi se obitelj, koje je i sam pojam postao upitan. Sve je izraženije slabljenje solidarnosti s potrebnima na svim razinama. U korijenu gubitka nade nalazi se pokušaj da se nametne antropologija bez Boga i bez Krista. Zaboravljanje Boga dovelo je do napuštanja čovjeka pa ne čudi razvoj nihilizma na filozofskom području, relativizma na spoznajanom i čudorednom, pragmatizma pa čak i ciničnog hedonizma u svagdanjem življenju. Papa zaključuje da «europska kultura ostavlja dojam 'tihog otpadništva' prezasićena čovjeka koji živi kao da Boga nema». U Europi nastaje nova kultura koja u sebi nosi sadržaje duboko protivne Kristovoj poruci i dostojanstvu ljudske osobe. Dio te nove kulture je sve rašireniji agnosticizam, povezan sa sve dubljim moralnim i pravnim relativizmom, ukorijenjenim u iskrivljenju istine o čovjeku kao temelju neotuđiva prava svakog pojedinca.¹⁶

2. Budućnost Europe i kršćanstva

Kroz protekla stoljeća europska se je kultura uspjela globalno proširiti te nametnuti ostatku svijeta. No, proteklo stoljeće i vrijeme u kojem živimo svjedoče određenu, kako kaže J. Ratzinger, paradoksalnost: naime «s pobjedom tehničko-svjetovnoga posteuropskog svijeta, s posvudašnjim rasproštiranjem njegova modela života i njegova načina razmišljanja, povezuje se u čitavu svijetu, ali osobito snažno u neeuropskim krajevima Azije i Afrike, dojam da je svijet europskih vrijednosti, njezina kultura i njezina vjera, ono na čemu se temelji njezin identitet, došao do kraja

¹⁴ Ondje, str. 28-29.

¹⁵ J. R a t z i n g e r, *Kršćanstvo i kriza kultura*, Verbum, Split 2008., str. 24.

¹⁶ I v a n P a v a o II., nav. dj., br. 7-9, str. 12-15.

i da je zapravo uklonjen s pozornice».¹⁷ I prije Ratzingera, sredinom prošlog stoljeća, Dawson je upozorio da se moramo „suočiti s pojavom daleko temeljitije kritike kršćanske kulture koja podjednako odbacuje kršćanske moralne ideale i kršćansko psihološko ustrojstvo, kao i kršćansku metafizičku teoriju i kršćansko teološko mišljenje. Ona ide u obrnutom smjeru od duhovnog obrata koji je stvorio zapadnu kulturu i vraća se psihološkom stanju sličnom za stari poganski svijet, neovisno o tome da li svjesno uzima oblik neopoganstva, kao što je slučaj s nacizmom ili neki oblik materijalizma, koji je jednako protivan kršćanskom svjetonazoru. Riječ je o pobuni protiv moralnog razvoja zapadne kulture i o svrgnuću individualne svijesti s njezina istaknutog mjesta u srži kulturnog razvitka“.¹⁸

Ako je Europa kakvu poznajemo izgradila svoj identitet u susretu grčke misli, rimskog pragmatizma i kršćanske duhovnosti tada se taj identitet već desetljećima nalazi u dubokoj krizi. O budućnosti kršćanstva u Europi te o budućnosti same Europe postoje brojna razmišljanja i brojne teorije. Spomenimo neke zanimljive i međusobno suprotstavljene. Tako, primjerice, Oswald Spengler vjeruje da se za velike kulture može utvrditi neku vrst prirodnoga zakona: postoji trenutak rađanja, postupan rast, cvjetanje, njezino sporo opadanje, starenje i smrt. Njegova je teza, koje je izložio u svojoj poznatoj knjizi *Zalaz Zapada*, iz 1918., da je Zapad dospio u svoje završno razdoblje koje neumoljivo ide ususret smrti ovoga kulturalnog kontinenta, unatoč svim pokušajima da se to izbjegne. Europa može novonastajućoj kulturi prenijeti svoje naslijeđe, ali kao subjekt ona je na samrti.¹⁹

Ova je teorija naišla na brojne strastvene osporavatelje, posebno u katoličkim krugovima. Na osobito dojmljiv način osporio ju je Arnold Toynbee, premda se i njegove tvrdnje danas čine premalo uvjerljivima i teško prihvatljivima. On pravi razliku između materijalno-tehničkog napretka, s jedne strane, i stvarnoga napretka, s druge, a taj drugi definira kao poduhovljenje. Prihvaća da se Zapad nalazi u teškoj krizi čiji uzrok vidi u činjenici da je čovječanstvo iz religije dospjelo u stanje obožavanja tehnike, nacije i militarizma. Kriza je za njega u konačnici sekularizam, posvjetovljenje. Izlaz iz krize vidi u oživljavanju religiozne baštine svih kultura, napose onoga što je preostalo od zapadnog kršćanstva. Drugim riječima, cilja na snagu stvaralačkih manjina i na pojedine karizmatičke osobe koje će biti kadre dovesti do preokreta.²⁰

Christopher Dawson, u svome već spomenutom djelu *Razumijevanje Europe*, objavljenom 1952., veli da Europa može krenuti u dva smjera: «Može završiti u obeshrabrenju, pesimizmu i očaju, ali se isto tako može dogoditi da europski narodi

¹⁷ J. R a t z i n g e r, *Europa*, nav. dj., str. 22. Ratzinger osobito upozorava da «postoji neki čudan nedostatak volje za budućnošću. Na djedu, koja su budućnost, gleda se kao na prijetnju sadašnjosti; drži se da nam ona oduzimaju nešto od našega života. Ne doživljava ih se kao nadu, već kao ograničenje sadašnjosti. Nameće se usporedba s Rimskim Carstvom na zalazu: ono je još uvijek funkcioniralo kao velik povijesni okvir, ali u stvarnosti već je živjelo od onih koji su ga trebali dokrajčiti jer ono samo više nije imalo nikakve životne energije» (Ondje, str.22-23). Na drugom će mjestu Ratzinger napisati da „sve više Europljana, u kojima se lomi njihova kršćanska vjera, usvajaju te iracionalne sile (tj. magijske i animističke obrede, nap. a.) pa se tako događa prava poganizacija: čovjek je odijeljen od Boga i traži još samo različite sustave moći te pritom razara samoga sebe i svoj svijet“ (J. Ratzinger, *Vjera-Istina-Tolerancija. Kršćanstvo i svjetske religije*, KS, Zagreb 2004., str. 69-70).

¹⁸ Ch. D a w s o n, nav. dj., str. 27-28.

¹⁹ Oswald Spengler (1880.-1936.), njemački povjesničar i filozof, svoju je teoriju donio u svojoj znamenitoj knjizi *Zalaz Zapada* (1918.)

²⁰ Arnold J. Toynbee (1889.-1975.), britanski povjesničar, u svome znamenitom djelu *Study of History* (1934.-1961.) predstavlja povijest kao pojavak i pad civilizacija, a manje kao povijest nacionalnih država ili etničkih skupina.

shvate zajedničke interese i potrebu da povrate jedinstvo europske kulture. Ako je svjetska ekspanzija dovela do raspada kulture, može se očekivati da će izvanjski pritisci potaknuti unutarnje jedinstvo».²¹ U ovom se je dijelu Dawson pokazao kao dobar prorok, jer vidimo kako se upravo pod pritiscima brzorastućeg azijskog gospodarstva i sveprisutnog američkog, Europa ekonomski i politički povezuje i ujedinjuje. No, Dawson upozorava da «pravi problem nije političko pitanje europske federacije ni praktično pitanje europskog ekonomskog ustrojstva. Najvažnije je pitanje kako sačuvati duhovno naslijeđe Europe i kako zapadnoj civilizaciji vratiti osjećaj zajedničkog cilja».²² U nastavku donosimo tri razmišljanja koja govore o budućnosti Europe i kršćanstva u Europi s katoličke točke gledišta.

Najistaknutiji predstavnik političke teologije J. B. Metz promatra novu Europu kao izazov za kršćanstvo i teologiju.²³ On predstavlja Europu kao moralni projekt, kao multikulturalni projekt te kao memoriju. Moral koji je trenutno na snazi u Europi Metz naziva «mali moral». Riječ je o moralu koji kao temelji kriterij u svakoj situaciji ima postulat samopotvrđivanja; to je moral koji izbjegava teške životne obveze i vjernosti. To je moral zadovoljen većine koja se malo ili nimalo brine za nezadovoljne manjine. Takav moral ne može, smatra Metz, odgovoriti aktualnim izazovima s kojima se Europa suočava. Europi je potreban «veliki moral» koji se pak ne može postići bez utemeljenja na monoteizmu. Europa je domovina kulturalnog i političkog univerzalizma kojega se ne može odreći, naravno čuvajući se europocentrizma. Naime, iz Europe je potekla univerzalistička etika ljudskih prava, u koju su uključene i Deset Božjih zapovijedi, kao i imperativi političkog prosvjetiteljstva. To je moral kojega valja primijeniti na sebe same te na odnos Europljana prema manjinama. No, problem je suvremenog kršćanstva što je postao teologija, a time je kršćanstvo izgubilo osjetljivost prema patnji. Kršćanski govor o Bogu izgubio je svoju osjetljivost prema patnji tako da se je kršćanstvo pretvorilo iz morala patnje u moral grijeha, iz kršćanstva osjetljiva prema patnji u kršćanstvo osjetljivo prema grijehu. Upravo bi patnja i novo viđenje pravednosti trebali postati polazne točke za izgradnju «velikog morala» koji je potreban suvremenoj Europi. *Multikulturalnost* u Europi je činjenica, no u sadašnjem stanju više je problem nego rješenje. Riječ je o multikulturalnosti koja nije postala su-življenost, tj. izgradnja plodnih međusobnih odnosa koji nadilaze tek život jednih uz druge, s trajnom prijetnjom novih sukoba. Suvremena multikulturalna Europa je postala kontinent na kojem se je nedavno provodilo «etničko čišćenje». Kršćanstvo je pak po sebi multikulturalni eksperiment, susretište hebrejske s helenističkom kulturom, a potom i s drugim kulturama. Kršćanstvo treba poticati osjetljivost prema drugim kulturama i to zagovarajući etiku su-življenja i prihvaćanja drugoga u njegovoj različitosti. Europi veoma nedostaje *anamnetička kultura*, tj. nedostaje joj kulturalna moć sjećanja, a što je hebrejska značajka ljudskog duha. Kršćanstvo je samo u sebi sjećanje na Kristovu muku, smrt i uskrsnuće. Premda je sjećanje ostalo u kultnom slavlju, ipak je kršćanstvo doživjelo rascjep između kultne i kulturne anamneze. Metz primjećuje da kršćanstvu nedostaje hebrejski duh sjećanja, njihova kultura anamenze koja ne poznaje samo sjećanje obilježeno modernim govorom nego i sjećanje koje je u stanju nadahnuti taj govor. Dakle, potrebna nam je Europa kao memorija.

²¹ Ch. Dawson, nav. dj., str. 53.

²² Isto, str. 53.

²³ U nastavku se služimo Metzovim mislima iz članka: „La nuova Europa: sfida al cristianesimo e alla teologia“, u: *Il margine* (1994) br. 3; te na internetu: <http://archivio.il-margine.it/archivio/1994/c3.htm>, na dan 10. travnja 2008.

U govoru o budućnosti Europe Joseph Ratzinger naznačuje temeljne moralne elemente koji ni bi smjeli izostati. Na prvo mjesto stavlja bezuvjetnost kojom ljudsko dostojanstvo i ljudska prava moraju biti predstavljena kao vrijednosti koje prethode bilo kojemu državnom zakonodavstvu i koja zakonodavstvo mora poštivati. Vrijednost ljudskog dostojanstva, uključujući i pravo na život nerođenih,²⁴ u konačnici upućuje na Stvoritelja: «Samo Bog može utvrditi vrijednosti koje se temelje na biti čovjeka i koje su nedodirljive. Pravo i istinito jamstvo naše slobode i ljudske veličine jest činjenica da postoje vrijednosti s kojima nitko ne može manipulirati; kršćanska vjera vidi u tome otajstvo Stvoritelja i stanja slike Božje u kojemu je čovjek stvoren».²⁵ Nastojanja oko zaštite ljudskog dostojanstva, slobode, jednakosti i solidarnosti s temeljnim tvrdnjama demokracije i pravne države pretpostavlja neku sliku čovjeka, neki moralni izbor i neko poimanje prava, dakle stvarnosti koje nipošto nisu očite, a koje se nalaze u temelju identiteta Europe te bi kao takvi trebali biti zaštićeni i u europskom Ustavu. Kao drugu važnu točku koja otkriva europski identitet, a koja također može odrediti budućnost Europe Ratzinger navodi brak i obitelj. Monogaman brak, kao temelja struktura odnosa muškarca i žene dao je Europi, onoj zapadnoj, kao i onoj istočnoj, njezino posebno lice i njezinu posebnu humanost. Europa ne bi više bila Europa kada bi ta temeljna stanica njezine društvene građevine iščezla ili bila bitno izmijenjena. Kao treće što određuje Europu i njezinu budućnost Ratzinger navodi religiju, tj. poštivanje svega što je drugome sveto. Društvo koje je izgubilo poštovanje prema onome što je najsvetije izgubilo je nešto bitno. On se raduje što je Europa spremna kazniti one koji obeščašćuju vjeru Izraela ili islama, a čudi se što to isto ne vrijedi kad je riječ o onome što je sveto za kršćane. Kad je riječ o kršćanskim svetim stvarima tada u Europi vrijedi kao vrhovno mjerilo sloboda mišljenja. Zaključuje da u Europi postoji neka čudna i bolesna mržnja na samu sebe. Želi li preživjeti Europa mora prihvatiti samu sebe. Multikulturalnost koju se trajno i strastveno potiče ne smije značiti napuštanje i poricanje onoga što nam je vlastito, bijeg od vlastite stvarnosti. Multikulturalnost zahtjeva postojanje orijentacijskih točaka koje polaze od vlastitih vrijednosti. Tude svetinje možemo poštivati samo ako ono što je jedino sveto, Bog, nije tuđ nama samima.²⁶

Ivana Pavao II. u pobudnici *Ecclesia in Europa*, ali i u drugim svojim brojnim govorima o Europi i njezinu jedinstvu,²⁷ poziva Europu da prije svega ponovno otkrije svoj pravi identitet, koji je utemeljen na afirmiranju transcendentnog dostojanstva ljudske osobe, vrijednosti razuma, slobode, demokracije, pravne države te razlikovanja između politike i religije.²⁸ Papa veli da «Europa» znači «otvorenost», tj. Europa je pozvana biti otvorena drugim narodima, drugim kulturama, drugim civilizacijama. Pozvana je biti otvoren i gostoljubiv kontinent. Njezino je duhovno poslanje u svijetu graditi kulturu solidarnosti koja mora biti globalna. Također, Europa se mora neumorno zauzimati za izgradnju mira unutar svojih granica i čitavoga svijeta, poštujući kulturne identiteta svih svojih naroda i etničkih skupina: «nacionalne razlike se moraju očuvati i njegovati kao temelj europske solidarnosti», no isto tako valja reći da se «nacionalni identitet ne ostvaruje, osim u otvaranju

²⁴ Usp. J. R a t z i n g e r, *Kršćanstvo i kriza kultura*, nav. dj., str. 53-59.

²⁵ J. R a t z i n g e r, *Europa*, nav. dj., str. 29. Kao prijetnje vrijednostima ljudskog dostojanstva i temeljnih ljudskih prava Ratzinger nabraja kloniranje, čuvanje ljudskih zametaka u svrhu istraživanja i darivanja organa, na područje genetičke manipulacije, na pobačaje, kratko na polagano gušenje ljudskog dostojanstva (Isto, str. 30).

²⁶ Usp. J. R a t z i n g e r, *Europa*, nav. dj., str. 29-33.

²⁷ Usp. G i o v a n n i P a o l o II., *Europa. Un magistero tra storia e profezia*, a cura di Mario Spezzibottiani, Piemme, Casale Monferrato 1991.

²⁸ Usp. I v a n P a v a o II., *Ecclesia in Europa*, nav. dj., br. 109.

drugim narodima i u solidarnosti prema njima».²⁹ Papa zaključuje svoju pobudnicu dramatičnim pozivom Europi: «Crkva današnjoj Europi ponavlja: Europo trećeg tisućljeća, 'neka ti ne klonu ruke!' (Sef 3,16); ne predaj se malodušnosti, ne prepuštaj se načinima mišljenja i življenja koji nemaju budućnosti... Europe na početku trećeg tisućljeća: 'Vrati se sebi. Budi ono što jesi. Ponovno otkrij svoje početke. Opet oživi svoje korijene'... Ne boj se! Evanđelje nije protiv tebe, nego za te. To potvrđuje činjenica da kršćansko nadahnuće može preobraziti političko, kulturno i gospodarsko združenje u suživot u kojem će se svi Europljani osjećati kao u svojoj kući i tvoriti obitelj naroda, kojem će se drugi krajevi svijeta moći plodonosno nadahnjivati».³⁰

Meni se osobno stalno u glavi vrte reci iz knjige Otkrivenja, oni kojima je Sveti Otac popratio svoja razmišljanja, ali i neki drugi. Današnja Crkva u zapadnoj Europi donekle mi sličí na onu u Laodiceji, kojoj je Prvi i Posljednji i Živi uputio riječi: «Znam tvoja djela: nisi ni studen ni vruć. O da si studen ili vruć! Ali jer si mlak, ni vruć ni studen, povratit ću te iz usta. Govoriš: 'Bogat sam, obogatih se, ništa mi ne treba.' A ne znaš da si nevolja i bijeda, i ubog, i slijep, i gol» (Otk 3,15-17). Hoće li sudbina Crkve u Europi biti kao one u Laodiceji?

Kao zaključak spomenimo da se je prije nekoliko godina pojavila knjiga koja se pita o budućnosti kršćanstva u Europi.³¹ Neupitno je da se nalazi u krizi, no nije li kriza kršćanstva ujedno i kriza same Europe. Kršćanstvo ima jamstvo svoga Utemeljitelja da će opstati do konca vjekova, no pitanje je u kakvom će obliku opstati Europa koja se odriče sebe i svojih korijena. Crkva nije i ne može biti indiferentna kad je riječ o sudbini Europe, koja je poslužila ne samo kao most u prenošenju kršćanske poruke između Azije i ostatka svijeta, nego ima još uvijek veliku ulogu u ujedinjenju čitavog čovječanstva u jednu veliku ljudsku obitelj.³²

3. Marulić i Europa

Marulić živi u vrijeme kada se dotadašnji kršćanski univerzum počinje ubrzano raspadati, ne samo na latinsko-katolički jug i germansko-protestantski sjever, nego se unutar prevladavajuće kršćanske kulture njegovih vremena čuju glasovi koji negiraju kršćanstvu pravo na konačnu i mjerodavnu riječ o sudbini čovjeka i svijeta općenito. On pripada Europi te njegovo europejstvo nije potrebno posebno dokazivati jer to dokazuje široka recepcija njegovih spisa.³³

²⁹ Ondje, br. 112.

³⁰ Ondje, br. 120-121.

³¹ Usp. F.-X. K a u f m a n n, *Kako da preživi kršćanstvo*, KS, Zagreb 2003.

³² U suvremenoj Europi, kardinal C. M. Martini, koji sanja duhovnu Europu, primjećuje brojne pozitivne znakove novog života, poput povratka svetom, pojavka novih vrijednosti, što pred Crkvu stavlja nove izazove u naviještanju kršćanske poruke (usp. C. M. M a r t i n i, *Sogno un Europa dello spirito*, Piemme, Casale Monferrato 1999., str. 169-186).

³³ Samu riječ Europa, u značenju kontinenta, Marulić rijetko, tek tri puta, spominje u svojim spisima. U spisu *O Kristovu posljednjem sudu*, Marulić se žali da eto «nije dovoljno što ih nevjernici napadaju, već se međusobno bore i sijeku mačevima – narod protiv naroda, kraljevstvo protiv kraljevstva. Jer, evo, u naše je vrijeme pobijeno toliko Francuza, Španjolaca i Talijana, poklano toliko hrabrih ljudi, da bi bilo dovoljno da se muhamedanci protjeraju iz Europe i Azije» (*Latinska manja djela I*, Književni krug, Split 1992., str. 166). Dva puta, pak, Europu spominje u *Multa et varia* i to jednom navodeći Sabellica: «Boristenes post Histrium omnium Europae fluiorum maximus» (I,86); s drugi put kratko komentirajući redak proroka Zaharije (6,8): «Ecce qui egrediuntur in terram aquilonis, requiescere fecerunt spiritum meum in terra aquilionis, id est Romae uel in Europa» (I,348; Marulić izvornom retku dodaje tumačenje: «id est Romae uel in Europa»). Ostali spomeni Europe odnose se na feničku kraljevinu Europu koju je Jupiter zaveo.

U Marku Maruliću, hrvatskom pjesniku i katoličkom europskom humanisti skladno su susreću utjecaji i sadržaji koji tvore europski identitet. On sam je plod usvajanja grčko-rimske klasične kulture s jedne strane, te kršćanske poruke s druge. Oboje je, naravno, ucijepljeno u konkretno čovječstvo Marulića, Splićanina, umjetnika, pjesnika, pisca, zauzeta čovjeka koji pripada Europi kao pripadnik hrvatskog naroda i svoga Splita. Marulić je stoga mikropovijest europske kulture nastale na kristijaniziranim klasičnim korijenima uraslima u nacionalno biće pojedinog europskog naroda.

Odnos Marulića prema Europi moguće je promatrati s različitih točki gledišta, kako su to, primjerice, već učinili B. Jozić, akademik Tomasović, D. Novaković, Ch. Béné i drugi. Budući da je Marulić, kako reko, mikropovijest europskog kulturnog identiteta, čini mi se da se njegov odnos prema Europi može sažeti u tri kratke teze, koje su, naravno, tek panoramski pogled na taj odnos: 1) Marulić je ostvario ideal europske kulture ostvarivši skladnu ravnotežu između nacionalnog i europskog; 2) Marulić je obogatio europsku kulturu posredstvom inkulturacije evanđelja; 3) Marulić je primjer uspješne i plodonosne evangelizacije kulture.

3.1. Skladna ravnoteža između europskog i nacionalnog

Akademik Tomasović je zabilježio kako je već pedesetih godina prošlog stoljeća hrvatski pjesnik izgnanik Viktor Vida napisao da je Marulić «proizvod svoga kraja i europskog humanizma. On je najsretnija simbioza hrvatstva i latinitas-a».³⁴ Marulić pripada Europi, duhovno, civilizacijski, svjetonazorski, ukratko na svaki način. Pozornim okom prati što se događa u Europi (izbori papa, vjerski, nacionalni i lokalni sukobi i ratovi itd.), prijateljuje i dopisuje se s ugledanim i slavim muževima svoga vremena; divi se spisima Erazma, svojim djelima želi sudjelovati u kulturnom životu Europe kojoj pripada. Nezaboravni Charles Béné na sljedeći način sažima Marulićevo europejstvo: «Taj naime Hrvat s više razloga zaslužuje pridjevak Europljanina. Europljanin bijaše on po svojem obrazovanju... po svojoj kulturi, koja se napaja na klasicima i na Bibliji, napokon po svojem vjerskom profilu, što ga je obilježila ona duhovna obnova, potekla iz Nizozemske i iz porajnskoga područja – *Devotio moderna* – koja će obilježiti i Erazmovo djelo».³⁵ Marulić voli Europu te je baš stoga duboko razočaran neslogom koja u njoj vlada. U njegovo vrijeme Europa se raspada politički, vjerski i kulturalno. On, primjerice, u Poslanici papi Hadrijanu VI., upozorava na metafizičke korijene Europe, tj. na njezino jedinstvo i zajedništvo koje svoj izvor ima u kršćanskoj vjeri, u konačnici u Isusu Kristu. Marulić zaziva jedinstvo Europe pred nadirućom opasnošću s Istoka, no činjenica je da će nehotice svojim djelima sudjelovati u podjeli zapadnog kršćanstva, jer će u vjerske podjele biti uvučena i njegova djela koja će, primjerice u Francuskoj, služiti za pobijanje nevjernika, kako je zapisao jedan od prevoditelja *Institucije* na francuski.³⁶ U početku su njegova djela prihvaćali i protestanti, a katolici će ih potom vidjeti kao izvršno sredstvu u borbi protiv protestanata.

Obzirom na nacionalno Marulić je u svome europejstvu daleko od onoga što danas doživljavamo kod jednog dijela hrvatskih intelektualaca, koji s prijezirom, da ne kažem mržnjom, pišu i govore protiv svega što je hrvatsko. Premda živi u svijetu

³⁴ M. T o m a s o v i ć, *Marko Marulić Marul. Monografija*, Erasmus-Književni krug-Marulianum, Split-Zagreb 1999., str. 268.

³⁵ Navod preuzet iz: M. T o m a s o v i ć, nav. dj., str. 269.

³⁶ Riječ je o Paulu du Montu i prijevodu *Institucije* iz 1585. god. (usp. M. T o m a s o v i ć, nav. dj., str. 74).

koji je kulturalno bio daleko jedinstveniji nego je to današnja Europa, Marulić ne zaboravlja svoje hrvatske korijene. Strepi na sudbinom sjeverne Hrvatske, žaleći nad porazom hrvatske vojske i pogibijom hrvatskih vojnika, a nadasve je Hrvat kad se odlučuje pisati na svome 'jaziku harvackom'. Svjestan je temeljnog značenja 'Judite' po kojoj će hrvatski jezik imati svoga Dantea. Po Marku Maruliću, europskom humanisti svjesnom svoje nacionalne pripadnosti, hrvatski postaje jezik europske književnosti. Na tom će jeziku Marul ispjevati brojne stihove, na njega će prevoditi svetopisamske retke i onodobne duhovne uspješnice te će na tom svom, materinjem, hrvatskom jeziku izražavati sebe i svoju strepnju nad sudbinom naroda kojem pripada.

3.2. Vjera kao kultura ili inkulturacija evanđelja

Prije nego pogledamo na koji način Marulić predlaže kršćansku vjeru kao kulturu, možda ne će biti suvišno upitati se što je zapravo kultura, a što je vjera.

Kultura je postala jedna od najčešćih riječi u govoru suvremenog čovjeka te je poprimila gotovo mitsko značenje kakvo je, primjerice, prije nekog vremena imala riječ progres. Problem je u tome što se nije lako složiti što je to kultura, jer danas gotovo svatko ima vlastito poimanje kulture i njezine uloge u suvremenom društvenom životu. Bez šireg izlaganja brojnih značenja pojma kulture, samo ćemo kratko ukazati na njezina temeljna značenja i odrednice. U antičkoj klasici kulturu se shvaća kao kultiviranje/odgajanje čovjeka u nutarnjem životu (Ciceron i Horacije govore u kulturi duše), a ta se kultura ostvaruje posredstvom apsolutnih vrijednosti, tj. posredstvom istinitog, dobrog, pravednog i lijepog.³⁷ Samo istina, pravednost, dobrotu i ljepotu mogu istinski nahraniti čovjeka, pomoći mu da raste i razvija se. Kultura je svojstvena čovjeku koji upravo po kulturi postaje čovječniji, više ono što treba biti.³⁸ To se kultiviranje čovjeka shvaća i kao 'paideia', tj. cjeloviti odgoj čovjeka u njegovoj prvoj dobi, ali se tu ne zaustavlja, nego se proteže kroz čitavi život. Kulturu se potom shvaća ne samo kao kultiviranje čovjeka, nego i kao plod tog procesa, odnosno, kao duhovnu baštinu kojom je obdarena neka osoba. Ta je stečena baština prepoznata u intelektualnim, moralnim i estetskim vrijednostima pojedine osobe. Svakako, naglasak je na osobnom životu pojedinca i njegovoj kulturi. Jačanjem nacija i država pojam kulture poprima društveno značenje, tako da se govori o kulturi jedne zemlje, nacije, ljudske zajednice itd. Prijenosnici te kulture su škola, sredstva komunikacije, razni umjetnički izričaji i sadržaji itd.³⁹

Odgovorili smo na pitanje što je kultura. No, što je vjera? Objava nam kaže da je vjera odgovor te da se može shvatiti samo u odnosu prema Božjem spasiteljskom zahvatu u ljudsku povijest. Vjerovati znači prihvatiti Boga koji dolazi ususret čovjeku

³⁷ J. Ratzinger piše da kultura, u klasičnom smislu, „uključuje prekoračenje onoga što je vidljivo, što se pojavljuje, prekoračenje u smjeru pravih temelja, te je u tome smislu u svojoj jezgri otvaranje vrata prema onome što je božansko... s time je povezano i ono drugo, naime da u njoj pojedinac prekoračuje samoga sebe te otkriva kako je zajedno s drugima nošen u jednom većem zajedničarskom subjektu čije si spoznaje on može takoreći posuditi te ih onda sa svoje strane dalje nositi i razvijati“ (*Vjera-Istina-Tolerancija*, nav. dj., str. 53).

³⁸ Drugi vatikanski sabor uči da je „vlastitost same ljudske osobe da jedino putem kulture, to jest njegovanjem prirodnih dobara i vrijednosti, dođe do prave i potpune čovječnosti“ (*Gaudium et spes*, 53, u: Drugi vatikanski sabor, *Dokumenti*, KS, Zagreb 1986.).

³⁹ Usp. V. S a n t o l i, „Cultura. La storia della cultura“, u: *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti XII*, Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma 1950, str. 102-103; „Kultura“, u: *Hrvatska enciklopedija 6*, Leksikografski zavod 'Miroslav Krleža', Zagreb 2004., str. 338-339.. Za Ratzingera je kultura ono što jest upravo po svojoj društvenoj dimenziji budući da je ona sama „povijesno izraslo obilježje neke zajednice koje izražava spoznaje i vrednovanja što uobličuje život dotične zajednice“ (*Vjera-Istina-Tolerancija*, nav. dj., str. 53).

te poziva čovjeka na partnerstvo, na udioništvo u onom bogatstvu života koje je vlastito samo Bogu, kao izvoru svega i savršenstvu kojem ništa ne nedostaje. Bog je sve – sav se dariva te od čovjeka očekuje cjeloviti odgovor. U činu vjere trebao bi se čitavi čovjek – razum, volja, osjećaji, mentalitet, kultura, život – otvoriti Bogu koji se dariva u Isusu Kristu. Primajući u svoj život Boga postala čovjekom čovjek se preobražava. Preobražava naime i uzdiže svoju sposobnost spoznanja, budući da mu se otvara novi pogled na Boga, na svijet, na čovjeka, na sve postojeće, jer sudjeluje u Kristovu pogledu. Posredstvom teologalnih kreposti - vjere, nade i ljubavi -, čovjek se po Kristu sjedinjuje sa samim Bogom, a s njime sjedinjen nalazi se u zajedništvu sa svakim čovjekom i s čitavim stvorenjem. Ako vjera, kao odgovor na Božju objavu koja je ujedno Božje sebedarje, izražava čovjeka u njegovu odnosu na Boga, tada sama vjera postaje kultura, odnosno izraz onoga što čovjek jest i što u sebi nosi u njegovu odnosu prema Drugome. J. Ratzinger s pravom piše da je „sama vjera kultura. Ona ne postoji u golom stanju, kao puka religija. Jednostavno time što ona čovjeku veli tko je on i kako treba započeti bivati čovjekom, vjera stvara kulturu, ona jest kultura“.⁴⁰

Kršćanska vjera, osim što nam donosi «teološku antropologiju», utemeljenu na objavi Krista, savršene slike Božje, dariva nam i «antropološku teologiju» koja u Bogočovjeku pronalazi arhetip svake ljudske stvarnosti. S kršćanske točke gledišta autentično i savršeno kultiviranje čovjeka je kršćanska kultivacija čovjeka koji u Kristu nalazi svoj izvor, uzor i cilj. Naravno da kršćanska kultivacija čovjeka mora voditi računa o svemu onome što je mudro dosegla klasična kultura, pa i druge nekršćanske kulture. Te vrijednosti kršćani mogu i moraju tražiti i usvajati zbog njih samih, bez nepotrebne sakralizacije, budući da sve autentične vrijednosti nužno vode ka Kristu.⁴¹

Sve navedeno susrećemo u spisima Marka Marulića koji predstavlja kršćansku vjeru kao snagu koja jedina može osmisliti i urediti ljudski život. U govoru o vjeri on polazi od onoga što teolozi nazivaju *fides quae creditur*, tj. od onoga što valja vjerovati, a potom na sam čin vjere, *fides qua creditur*. Kao ilustraciju njegova poimanja vjere kao kulture podsjetimo da Marulić svoje najvažnije djelo, *Evangelistar*, otvara riječima koje upućuju na sadržaj kršćanske vjere koji je bitan za uređenje života. Sve drugo kao nužna posljedica razvija se iz ovog prvog, temeljnog: «Prvi je, dakle, korak k blaženstvu u koje se valja uzdati – vjera. Vjerujemo Bogu, vjerujemo Sinu Božjemu i prihvatimo sa suglasnošću i vjerovanjem bez dvojbe sve o čemu su nam god Božji ljudi, poučeno Duhom Svetim, ostavili svjedočanstvo o onom što mi nismo vidjeli; to stoga da bismo, udarivši temelj pravoj vjeri, mogli na njemu izgraditi ostale kreposti kojima se stječe blažen život...».⁴²

U ovom uvodnom odlomku Marulić je sažeo gotovo cjelokupnu kršćansku teologiju i duhovnost. Najprije, ukazuje na blaženstvo, taj konačni cilj ljudskog života koji se ne može postići bez vjere. Time ukazuje na provizornost ljudske zemaljske egzistencije, ali istodobno na njegovo dostojanstvo stvorenja određena za besmrtnost. Potom odmah prelazi na središnje otajstvo kršćanstva, a to je otajstvo Presvetoga

⁴⁰ *Vjera-Istina-Tolerancija*, nav. dj., str. 60.

⁴¹ Drugi vatikanski sabor veli da „Kristovo evanđelje stalno obnavlja život i kulturu palog čovjeka, a suzbija i uklanja zablude i zla koje proizlaze iz trajno prijetee zavodljivosti grijeha. Ono neprestano pročišćava i uzdiže moral narodā. Ono nadzemaljskim darovima iznutra oplođuje, učvršćuje, usavršava i u Kristu obnavlja vrline i talente svakog naroda i doba“ (*Gaudium et spes*, 58).

⁴² Prvo poglavlje prve knjige *Evangelistara*, nosi naslov: *O iskazivanju vjere Bogu*. Marulić naglašava vjeru primarno kao sadržaj koji se ispovijeda (usp. M. M a r u l i ć, *Evangelistar I*, Književni krug, Split 1985., str. 55).

Trojstva koje je izvor darovane vjere i kojega se može spoznati samo darom darovane vjere. Zajedno spominje, premda ih ne imenuje, Pismo i Tradiciju, kao sredstva po kojima imamo pristup onome što je Bog sam o sebi rekao. Vjera, u Marulićevu poimanju, postaje polazište i snaga za življenje. Na njoj se grade ostale kreposti nužne za autentičan ljudski život. Vjera je autentična ako je življena, ako je kultura. Drugim riječima, u ljudski život, u konkretne stvarnosti koje tvore čovjekovu egzistenciju, Marulić unosi Kristovu Radosnu vijest, tj. on svjesno inkulturira evanđelje.

U Marulićevoj misli kršćanska je vjera zapravo identična s kršćanskim naukom koji on ponajprije pronalazi na stranicama Svetoga pisma.⁴³ Za njega je kršćanska etika, kako on naziva vjeru ukoliko je okrenuta konkretnom životu, najuzvišenija od svih znanosti, jer jedina može istinski urediti kršćanski život i pomoći čovjeku da postigne svoju konačnu svrhu, vječnu sreću. Budući da kršćanska etika ima svoje porijeklo u Bogu, jedina može jamčiti sigurno ostvarenje ljudskog života na zemlji, a po smrti i život vječni. Tu etiku čovjek ne može živjeti oslonjen na vlastite snage. Maruliću je vlastito iskustvo grešnika i obraćenika dovoljno da posvjedoči da u kršćanskom životu primat pripada milosti Božjoj. Tu se Marulić predstavlja kao istinski kršćanski humanist, koji računa s dobrotom ljudske naravi, ali zna da je ta narav grijehom ranjena te da joj je potrebna pomoć odozgor. Svojim djelima, svojom kršćanskom etikom, Marulić djelatno sudjeluje u obnovi Katoličke Crkve te pripravlja put široj obnovi koja će se dogoditi na Tridentskom koncilu. On se uistinu predstavlja, kako ga je nazvao Ch. Béné, duhovni učitelj Europe u krizi.⁴⁴

3.3. Kultura kao življena vjera ili evangelizacija kulture

Evangelizacija kulture u odnosu na inkulturaciju evanđelja je drugo lice jedne te iste medalje. Ako Marulić unosi kršćansku poruku u ljudski život i njome osvjetljava načela, ciljeve i sredstva autentičnog ljudskog/kršćanskog življenja, s druge strane, također na svjestan način, on zemaljske/ljudske autonomne vrijednosti privodi evanđelju, tj. nastoji ih evangelizirati. Tako, primjerice, govor o miru, prijateljstvu, obitelji, ljudskom radu, izboru supruge, odgoju djece,⁴⁵ tj. o svemu onome što čini dio konkretnog ljudskog života, on tka na način da te stvarnosti osvjetljava Kristovim naukom, tj. da ih evangelizira. Marulić se time predstavlja kao istinski promicatelj kršćanskog humanizma koji je Europi podario identitet koji je trajao stoljećima. Kao ogledne primjere njegove evangelizacije kulture kratko ćemo izložiti njegovu misao o čovjeku (*De homine*), o braku (*De matrimonio*) te o miru (*De pace*), budući da je riječ o stvarnostima o kojima ovisi sadašnjost i budućnost Europe.

Marulić, kojem je Sveto pismo najviši od svih autoriteta, polazeći upravo od biblijske objave (usp. Post 1,27), govori o čovjeku kao Božjem stvorenju, biću koje je stvoreno na Božju sliku i priliku. Sva druga stvorenja stvorena su poradi čovjeka,

⁴³ Svoju *philosophia Christi* Marulić je najcjelovitije izložio u svome *Evanđelistaru*. U predgovoru piše: »Odlučio sam zastalno da se ni u čemu ne udaljujem od Zakona ni od Evanđelja, nego da, krećući se širom po prostranstvu i jednoga i drugog Pisma, sa svih strana sakupim što nam se bude činilo većma potrebnim... Ništa strano neće u njih biti uvršteno kako se ne bi činilo da nam je potrebno što tuđe« (Ev I, Predgovor, str. 46-47). Ovo »tuđe« odnosi se na općenito nekršćanski nauk, posebno na pretkršćanska filozofska mišljenja.

⁴⁴ Usp. Ch. B é n é, „Marulić, maître de vie chrétienne dans une Europe en crise“, u: *Colloquia Maruliana IX* (2000), str. 95-114.

⁴⁵ Marulić u *Evanđelistaru*, u 193 poglavlja, izlaže moral i duhovnost za sve osobe svih društvenih i crkvenih staleža.

krune stvorenja.⁴⁶ Čovjek je biće koje, u konačnici, pripada Bogu i koje je određeno za vječni suživot s Bogom: «Božje si stvorenje, čovječe, Bogu pripadaš, pa zašto se odvrćaš od onoga čiji si...».⁴⁷ Premda Marulić ne progovara o ljudskom dostojanstvu na današnji način, očito je da to dostojanstvo drži ukorijenjenim u samome Stvoritelju čovjeka.

Na jednom mjestu Marulić donosi klasičnu definiciju čovjeka kao razumne životinje, *animal rationale*,⁴⁸ te odmah navodi koja je svrha razuma: «Urođen mu je, naime, razum kojim i teži za dobrim i kloni se zla».⁴⁹ Dostojanstvo čovjeka, koje svoj izvor nalazi u Stvoritelju, tako je veliko da kršćanstvo poziva na ljubav i prema neprijateljima: «Ljubiti onoga koji te ljubi zakon je prirode, a ljubiti neprijatelja osobina je sinova Božjih i sljedbenika Kristovih».⁵⁰ Mrziti čovjeka je zabranjeno. Marulić je jasan: «Tko mrzi čovjeka, mrzi djelo Božje», a time i samoga Boga.⁵¹

Kršćanski postulat ljubavi prema svakom čovjeku značio je silnu humanizaciju svijeta, ne samo u Marulićevo vrijeme, nego kroz sva vremena. Marulićeva antropologija nužno postaje kristologija, govor o Kristu, Bogu koji je postao savršeni čovjek, izvor i uzor svakog čovječstva. Čovjek će onoliko ostvariti vlastito čovječstvo koliko se kroz život bude približio Kristu i idealu koji on predstavlja.

U govoru o braku (*De matrimonio*) Marulić donosi klasičan katolički nauk o braku kao zajednici muškarca i žene koja svoj izvor, kao i čovjek, nalazi u samome Bogu. Ta je zajednica doživotna te je otvorena životu. Riječ je ne samo o naravnoj ljudskoj zajednici, nego i sakramentalnoj, milosnoj. Bračna zajednica je slika onog zajedništva koje postoji između Krista i Crkve.⁵² Premda u bračnoj zajednici Marulić daje prednost muškarcu, ipak upozorava na dostojanstvo žene koja je podložna mužu, kao glavi obitelji, a njoj je u obitelji podložno sve drugo. Ženi pripada poštovanje, ali koje ona treba svojim čednim, razboritim, poštenim, poniznim ponašanjem zaslužiti.

Na kraju, u govoru o miru (*De pace*) Marulić predstavlja mir kao vez ljubavi: «Veza je same ljubavi mir. Oni koji se žele međusobno dugo ljubiti treba da žive složno. Marulić razlikuje politički, društveni mir, onaj kad oružje šuti, od mira koji dolazi od Boga: «Mir je Božji onaj koji uzajamnom ljubavi veže duše čestitih ljudi, koji od onih koji služe Kristu čini jedno tijelo».⁵³ Ako je mir plod uzajamne ljubavi, on nužno mora biti povezan s Onim tko je Ljubav u sebi i uosobljeni Mir, tj. s Isusom Kristom: «Krist je – veli Marulić – Bog mira i mir Božji i naš mir».⁵⁴ Razmatrajući spomenute Marulićeve riječi, Pasquale Iacobone reče da se tu «nalazimo u srcu istinskog, novog humanizma kojeg žurno i snažno valja predložiti našim suvremenicima: jedinstvo i bratstvo, mir i solidarnost, napredak te društveni i kulturni

⁴⁶ O čovjeku kao slici Božjoj vidi: M. Marulić, *Evangelistar II*, Književni krug, Split 1985., /IV,2/ str. 30. O čovjekovoj stvorenosti vidi: Ev II /V,21/, str. 176; II /VII,7/, str. 280-281.

⁴⁷ Ev I /I,4/, str. 69.

⁴⁸ Klasičnu definiciju čovjeka kao *razumne životinje* nalazimo primjerice u djelima sv. Jeronima (usp. *Comm. In Isaiam* I,2, u: PL 24,49) te u sličnoj inačici (čovjek kao smrtno razumno biće) kod sv. Augustina (usp. *De civ. Dei*, IX,13,3). Ista se definicija čovjeka nalazi i kod rimskih klasičara Cicerona (*Academica*, II,7,12) i Kvintilijana (*Institutio oratoria*, VII,3,15). Budući da je Marulić posjedovao djela sve četvorice teško je reći od koga ju je preuzeo (opširnije vidi: M. Palov, *Otajstvo Krista – uzor kršćanskog života prema marku Maruliću*, Književni krug-Marulianum, Split 2001., str. 162).

⁴⁹ Ev I /III,4/, str. 271.

⁵⁰ Ev II /IV,3/, str. 34.

⁵¹ Ev II /IV,4/, str. 36. Govor o zabrani mržnje Marulić zaključuje sjedinjujući teološki i kristološki temelj ljudskog dostojanstva: „Prema tomu, nikoga se neće smjeti mrziti tko je stvoren na sliku i priliku Božju i tko je otkupljen krvlju Kristovom“ (Ondje, str. 38).

⁵² Usp. Ev II /V,6/, str. 125-126.

⁵³ Ev II /IV,6/, str. 42.

⁵⁴ Isto, str. 44.

rast u Kristu imaju svoj trajni izvor, svoju kreativnu i obnoviteljsku snagu, najprikladnije mjesto za iskreni i autentični dijalog. Nova Evangelizacija, inkulturacija evanđelja i evangelizacija kultura svoje središte i žarište imaju u Kristu, živom izvoru novog života, u čijem se otajstvu zrcali i otkriva otajstvo čovjeka».⁵⁵

3. Zaključak

Sam pojam 'Europa' danas označava više kulturnu i povijesnu stvarnost, a manje točno određeno područje. Europa, kao kontinent s nejasnim zemljopisnim granicama, ipak je tijekom povijesti izgradio vlastiti identitet u kojemu je moguće prepoznati susretište grčke filozofske misli, rimske pravne regulative, tj. rimskog pragmatizma i kršćanske poruke. Prema Europi nije svediva na kršćanstvo ipak je kršćanstvo, zahvaljujući sjedinjenju različitih naroda i kultura, podarilo Europi njezin identitet koji je trajao stoljećima i kojim se je ona predstavljala ostatku svijeta. Paradoksalno, dok je, s jedne strane, kršćanstvo nudilo i pomagalo ostvarenju jedinstva Europe, istodobno je, s druge, razaralo taj isti identitet. Naime, i u vrijeme ostvarenja srednjovjekovne *societas christiana*-e Europa nije bila bez ratova između kršćanskih gradova i pokrštenih naroda. Jedinstvo Europe ustvari ostaje ideal kojemu i dan danas teže europski narodi, gotovo kao transcendentni cilj koji se trajno nalazi ispred i kojemu valja trajno težiti. Suvremena Europa se ubrzano povezuje politički i gospodarski, a istodobno su zamjetni znakovi propadanja europske kulture, koja je stoljećima bila obilježena kršćanstvom. Brojni i ozbiljni mislioci upozoravaju da jedinstvo Europe nije primarno političko-ekonomsko, nego duhovno pitanje. Službeni je stav Crkve (jučer pape Ivana Pavla II. te danas pape Benedikta XVI.) da se jedinstvo Europe može graditi samo na njezinim duhovnim temeljima, uz uvažavanje i zaštitu kultura pojedinih naroda, zaštitu prava obitelji te pojedinca.

U govoru o jedinstvu Europe moguće je povući određene paralele između Europe Marka Marulića i suvremene Europe kao između njegova odnosa prema Europi te odnosa njegovih današnjih sunarodnika. U njegovo je vrijeme Europa bila politički i vjerski rastrgana, a započeo je proces ubrzane kulturalne dezintegracije. U takvoj situaciji Marulić se predstavlja kao humanist koji zaziva jedinstvo Europe, ukazujući na njezine transcendentne korijene, tj. na vjeru u Krista kao temelj Europe, a istodobno nastoji kroz inkulturaciju evanđelja i evangelizaciju kulture svjesno doprinijeti tom jedinstvu koje želi i kojega oplakuje. Njegov primjer može biti veoma aktualan i danas kad su, kako se čini, brojni hrvatski intelektualci izgubili busolu u svom odnosu prema Europi i narodu kojemu barem imenom pripadaju.

Za nas, Marulićeve sunarodnike, poticaj je i izazov činjenica da je Sveta Stolica, na pragu trećeg tisućljeća, svoj pogled zaustavila na Marku Maruliću te ga uzela kao primjer onog neprolaznog humanizma koji je izgradio Europu i njezin identitet, a koji ima što reći i danas.

⁵⁵ P. I a c o b o n e, nav. dj., str. 487.

JEDINSTVO EUROPE I MARKO MARULIĆ

Sažetak

Europa, prostor omeđen Baltikom, Uralom, Mediteranom i Atlantikom, puno je više od čisto zemljopisne stvarnosti. Ona ima svoju povijest, razvoj, identitet, cilj kojemu teži i poslanje koje joj je povjereno. Europa se predstavlja kao kompleksna povijesna stvarnost, satkana od brojnih tradicija, umjetnosti, memorija, običaja, umjetnosti, religija, filozofija, kultura itd. Europa se predstavlja s dva lica: jedna je zemljopisna – materijalna, a druga je duhovno-kulturna, koja se je dugo oblikovala te se još uvijek oblikuje, postajući najprije jasnijom samoj sebi, a time i svoga poslanja prema svijetu. Europska se je civilizacija prelila iz svoje grčke kolijevke, podržana potom rimskim organizacijskim i pravnim genijem, na nove europske prostore i nove narode. Jedan od konstitutivnih čimbenika u izgradnji jedne Europe svakako je odigrala religija: u grčko-rimskom svijetu državna, politeistička, a s propašću Imperija princip jedinstva postaje kršćanska religija. Kršćanstvo postupno pod svoje okrilje ujedinjuje različite narode, s njihovim više ili manje razvijenim kulturama, običajima, ustrojstvima. No, sve ih veže zajednička vjera u Krista. Kroz srednji vijek, u velikoj različitosti europskih naroda, Crkva predstavlja europsku stvarnost, ono što ih povezuje i ujedinjuje. Postupno je Europa nadišla podjelu na barbarske i nebarbarske narode te se je oblikovala kao zajednica naroda koje je povezivala ista religiozna svijest koja je težila i političkom jedinstvu: jedno stado – jedan pastir, ostvarujući time srednjovjekovnu ideju i težnju *ordinatio ad unum* cjelokupne *respublica christiana*. Europa se je približila idealu: *unus populus, una civitas, unum corpus mysticum*.

To su jedinstvo tijekom srednjeg vijeka trajno ugrožavali pojedini kršćanski vladari, želeći nametnuti i proširiti svoju vlast; jedinstvo Europe će osobito biti ugroženo krajem srednjeg vijeka pred otomanskom najezdom i nametanjem islama kao nove religije. Pred tim se je izazovima našao i Marko Marulić koji o jedinstvu Europe ne razmišlja teoretski, nego izazvan dramatičnim neprilikama u kojima se je našao njegov narod. On u vjeri u Isusa Krista pronalazi snagu koja može iznova okupiti kršćanske vladare i narode na zajedničku obranu, a u Rimu, tj. u papi pronalazi autoritet koji treba dovesti do novog jedinstva. Marulić se predstavlja kao europski, kršćanski humanist koji svjesno želi te svjesno gradi jedinstvo Europe kroz skladnu ravnotežu između nacionalnog i nadnacionalnog, hrvatskog i europskog. Svjestan činjenice da sama Europa, kao zajednica različitih naroda i kultura, svoje jedinstvo može ostvariti samo zahvaljujući vjeri u Krista, on se svjesno trudi u europsku kulturu unijeti svjetlo Kristova evanđelja, a istodobno vlastitu kulturu izložiti vođen načelima Kristove poruke.

Mladen Parlov